

KVANTITATIVNA ANALIZA ULOGE PROIZVODNJE U STVARANJU VREDNOSTI

Bogdan Ilić¹, Svetlana Tasić²

Originalni naučni rad
UDK: 005.311.12:338.3
005.52:330.133.1

doi: 10.5937/OdrRaz2101017I

Rezime

Prisvajanje viška proizvoda tokom razvitka ekonomskih odnosa poprima različite oblike, ali u osnovi to predstavlja eksploataciju tuđeg rada, bilo da se taj višak rada prisvaja preko kuluka (rada), u gotovim proizvodima (naturi) ili u kasnijoj fazi razvitka društva u novcu. Otuda i različiti nazivi za oblike otuđivanja viška rada kao što su: radna renta, naturalna renta i novčana renta.

Zemlje u tranziciji kao i one nerazvijene zemlje karakteriše raspad krupne robne proizvodnje i prati razvitak zanatstva i sitne robne proizvodnje, kao i prvobitna akumulacija kapitala, gde se društvena imovina pretvara u privatnu.

Ključne reči: proizvodnja, vrednost, renta.

Uvod

Ekonomija kao naučna disciplina prevashodno izučava zakonitosti u oblasti proizvodnje i odnose povodom proizvodnje u različitim ekonomskim sistemima. Na osnovu izučavanja ekonomije, i njenih zakona uočavamo da većina tih zakona omogućuje lakše razumevanje i shvatanje kretanja i razvitka ljudskog društva uopšte.

U tom pogledu, ključno mesto u ekonomskoj teoriji pripada učenju o položaju neposrednih stvaralaca, odnosno proizvođača dobara u svakoj društveno-ekonomskoj formaciji (Stojanović & Stanojević, 2017). Taj položaj i svi odnosi u proizvodnji i društvu bitno zavise od istorijskog oblika proizvodnje viška rada i načina prisvajanja viška rada. Zbog toga, za dalju analizu savremenog načina robne proizvodnje najbitnije je da analiziramo sledeće kategorije: kapital, višak vrednosti, najamninu, proces proizvodnje i proces

---

¹ Ekonomski fakultet, Univerziteta u Beogradu, Kamenička 6, 11000 Beograd, R. Srbija, e-mail: profdrbogdanilic@gmail.com

² Fakultet za menadžment, Sremski Karlovci, Njegoševa 1a, 21205 Sremski Karlovci, R. Srbija, e-mail: svetlana.tasic@lsc.edu.rs

stvaranja viška vrednosti kao osnovne kategorije savremene robne proizvodnje.

Za predmet ovog rada uzećemo savremeni način proizvodnje i stvaranja viška vrednosti koji u novije vreme, a naročito nakon svetske ekonomske krize dobija sve veći značaj kako u ekonomskoj teoriji tako i ekonomskoj realnosti(Orlović-Lovren, 2021).

Ontološki posmatrano robna proizvodnja nastaje kao rezultat razvitka proizvodnih snaga uz ekvivalentno praćenje proizvodnih odnosa. Svako narušavanje ove ravnoteže uslovljava nastanak novih odnosa koji pokreću razvoj svetske privrede.

Danas kada svet postaje ekonomsko globalno selo, a nacionalne privrede nemoćne da se suprotstave sve većoj ekspanziji svetski najrazvijenijih zemalja, tržišni način stvaranja vrednosti gubi na značaju, dok marksistička radna teorija dominira(Vukša, 2017).

Razvoj sitne robne proizvodnje i dejstvo zakona vrednosti dovodi do diferencijacije između sitnih robnih proizvođača. Naime, zakon vrednosti, kao najopštiji zakon svake robne proizvodnje, dejstvuje tako što objektivno diferencira proizvođače na one koji u konkurentskoj borbi bolje prolaze, ako su njihovi troškovi niži od društveno potrebnih za izradu određenog proizvoda(Moelyaningrum & Ningrum, 2017). Nasuprot ovim, proizvođači čiji su troškovi iznad društveno potrebnog radnog vremena nužno ekonomski propadaju kao samostalni robni proizvođači. Tako već u okviru sitne robne proizvodnje nastaju znatne razlike između ekonomske moći i sposobnosti pojedinih sitnih robnih proizvođača, jedni počinju da se bogate, dok na drugoj strani imamo siromašenje. Taj proces polarizacije i diferencijacije robnih proizvođača pojačava se istorijskim razvitkom sitne robne proizvodnje, a naročito je izražen u zemljama u tranziciji.

Širenje tržišta kao svetskog globalnog sela traži novi oblik proizvodnje koji može da proizvodi sve veće količine proizvoda(Ristić i dr., 2020), a takođe i drugačiji pravni i ekonomski položaj osnovne mase radnog stanovništva. Traži se ukidanje svake vezanosti radnika za poslodavce, što se u osnovi sukobljava sa kapitalističkim društvenim uređenjem. Nameti, zahtevi i eksploatacija radnika i neaktivnog stanovništva od strane države i poslodavaca ubrzavaju borbe za njihova prava na rad i zarade i humaniji način posmatranja radne snage od onog opšteg posmatranja u vidu robe.

Proces proizvodnje

Proces proizvodnje počinje trošenjem upotrebne vrednosti radne snage i sredstava za proizvodnju. Proizvođač uvek nastoji da proizvodi onu robu

čijom će prodajom dobiti veću vrednost nego što je uložio u proizvodnju te robe. Iako je proizvođaču svejedno koji će tip robe proizvoditi, on ipak mora proizvoditi upotrebne vrednosti, jer on proizvodi robe koje da bi to bile moraju imati vrednost.

Proces proizvodnje upotrebni vrednosti, odnosno proces rada, ne menja svoj opšti karakter time što se obavlja za proizvođača i pod njegovom kontrolom. Zato i kapitalistički proces proizvodnje ima nešto što je zajedničko sa svim društvenim oblicima proizvodnje.

Proces proizvodnje je svrsishodna delatnost koji predstavlja opšti uslov za opstanak ljudskih zajednica, koji se ostvaruje u cilju izrade i prisvajanja materijalnih dobara radi zadovoljavanja ljudskih potreba (Petković, 2004; Milošević i dr., 2020).

U procesu proizvodnje čovek se služi sredstvima za rad s kojima deluje na predmete rada ili sirovine, na taj način obavljajući svesnu delatnost prilagođavanja prirodne materije svojim potrebama. Tri osnovna faktora proizvodnje su: rad, sredstva za rad i predmeti rada, koji se javljaju u svim oblicima proizvodnje.

Najvažniji faktor proizvodnje jeste čovek, odnosno njegov rad. Druga dva faktora i stepen njihovog razvitka u osnovi zavise od aktivnosti čoveka. Prvi i najopštiji predmet rada jeste zemlja i sve ono što se u njoj nalazi, mada u početku zemlja pruža i prva sredstva za rad zbog čega ne treba potceniti ulogu sredstava za rad u ekonomskom razvitku ljudskih zajednica (Savelyeva & Douglas, 2017).

Sredstva za rad i predmeti rada čine sredstva za proizvodnju, i kada s njima čovek radi stvarajući upotrebne vrednosti, takav rad se ispoljava kao proizvođački rad. Sredstva za proizvodnju, izuzev samo onih predmeta rada koje čovek nalazi gotove u prirodi, uvek su rezultat nekog prethodnog procesa rada, u njima se već nalazi opredmećen ljudski rad, sčvrstnut u vidu minulog rada.

Proizvođač koristi tržište kao sredstvo kupovine neophodnih činioaca za proizvodnju, sredstva za proizvodnju i radnu snagu. Kada počne proces proizvodnje, počinje i proces trošenja radne snage, ali tu se javljaju dve specifičnosti (Parnicki & Marić, 2020):

- a) za vreme procesa rada radnik se nalazi pod kontrolom proizvođača kome je jedan od prioriteta da se određeni proces rada obavi sa što manje troškova,
- b) proizvod procesa rada postaje vlasništvo proizvođača, jer u tom procesu učestvuju sredstva za proizvodnju i radna snaga koji pripadaju proizvođaču,

zato što je proizvođač kupio i sredstva za proizvodnju i radnu snagu (na određeno vreme).

Proizvođač kupuje radnu snagu i iz tog razloga od momenta kada je on kupi, pa do isteka toga kupoprodajnog ugovora upotrebna vrednost radne snage, pa prema tome i rezultati rada pripadaju proizvođaču. Proizvodi procesa proizvodnje ne pripadaju neposrednim proizvođačima, jer su oni odvojeni od vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, jer prodajom radne snage proizvođaču za vreme trajanja procesa rada, celokupno vlasništvo na svim činiocima procesa proizvodnje predaju proizvođaču.

Proizvođač proizvodi upotrebnu vrednost ukoliko je ona nosilac prometne vrednosti, dakle ukoliko proizvod može da se pretvori u robu. Međutim, proizvođač želi da proizvodi robu čija je vrednost veća od utrošenih vrednosti potrebnih za njenu proizvodnju (sredstva za proizvodnju i vrednosti radne snage).

U procesu proizvodnje se pored procesa stvaranja vrednosti uključuje i proces stvaranja viška vrednosti, odnosno, proces oplodavanja vrednosti. Vrednost svake robe određuje količina društveno potrebnog i neophodnog rada za njegovu proizvodnju, vrednost robe se izračunava kao količina rada koja je u njoj opredmećena. Za svaku proizvodnju potrebna su određena sredstva za rad i sirovine, što znači da vrednost tih sredstava za proizvodnju ulazi u vrednost robe koja se tim sredstvima proizvodi. Kada govorimo o proizvodnji neke robe, procesi rada za proizvodnju sirovina i sredstava za rad su vremenski odvojeni, tako da možemo te ranije obavljene i opredmećene radove uzeti kao delove rada potrebnog za proizvodnju vrednosti. Ovde različite konkretne radove utrošene za proizvodnju sredstava za rad ili sirovina koji učestvuju u proizvodnji novog proizvoda, svodimo na apstraktni rad, jer ih smatramo delovima ili fazama istog procesa — trošenje ljudske energije u najopštijem smislu.

Za proizvodnju sredstava za rad i sirovina treba da bude utrošeno društveno potrebno radno vreme za njihovu proizvodnju koje ulazi u vrednost novog proizvoda. Sredstva za proizvodnju treba da budu korišćena racionalno za proizvodnju određenih upotrebnih vrednosti.

Da bi počela proizvodnja nekog proizvoda pored nabavke sredstava za proizvodnju potrebna je i radna snaga koja će pokretati ta sredstva za proizvodnju, u čiju vrednost se uračunava i vrednost proizvoda koji ona stvara sa upotrebom sredstava za proizvodnju. Međutim, trošenje radne snage u procesu proizvodnje znači ujedno dodavanje već opredmećenom radu u sredstvima za proizvodnju koji ulazi u vrednost novog proizvoda, čija je

količina veća nego količina rada potrebna za proizvodnju životnih namirnica koje ulaze u vrednost radne snage.

Kada radnik počinje da radi za proizvođača svoju naknadu dobija u obliku najamnine koja je jednaka određenoj količini životnih namirnica i potrebtina koje ulaze u vrednost radne snage (Popović, 2020). Radna snaga se prodaje od strane radnika na određeno vreme koje može biti izraženo u danima, nedeljama ili mesecima. Ako radnik prodaje svoju radnu snagu za nadnicu ili najaminu, on može da kupi određenju količinu dobara potrebnu za njegovu normalnu reprodukciju, što dovododi do toga da je radna snaga plaćena po vrednosti. Kako onda nastaje višak vrednosti?

Primer 1. pretpostavimo (Dragišić i dr., 2001):

Radna nedelja radnika traje 40 časova, i količina dobara koja ulazi u reprodukciju radne snage može da se proizvede za 20 časova, što znači da društveno potrebno radno vreme za proizvodnju radne snage iznosi 20 časova. To vreme određuje vrednost radne snage. Troškovi njenog dnevnog održavanja i njeno dnevno trošenje različite su veličine vrednosti. Otuda će nam biti jasnije poreklo viška vrednosti, kada vidimo koliko je dato za dnevnu vrednost radne snage, a koliko je njeno dnevno trošenje i stvaranje vrednosti.

Ukoliko bi za vreme radne nedelje od 40 časova radnik pretvarao sredstva za rad i sirovine u nov proizvod samo 20 časova, to je samo ono radno vreme koje je potrebno za njegovu reprodukciju. Za to vreme ne bi bilo viška vrednosti već bi se novac se ne bi pretvorio u kapital tj. tada bi vrednost utrošenih sredstava za proizvodnju i vrednost radne snage sa vrednošću novog proizvoda bili jednake veličine. Ovo bi samo bio proces stvaranja vrednosti, ali ne i proces oplodavanja vrednosti.

Međutim, nije vlasnikov motiv niti cilj da kupi sredstva za proizvodnju i radnu snagu kako bi dobio istu količinu novca koju je uložio i stvarao radnicima mogućnost zarade najamnine. Proizvođač otvoreno priznaje da je on uložio svoj novac u proizvodnju kako bi zaradio više novca, i obezbedio dobit iz koje će podmirivati svoju potrošnju i uvećavati sopstveni kapital. Kako bi ovo ostvario proizvođač mora da proizvede robu čija je vrednost veća od vrednosti koja je uložena. To uvećanje vrednosti može da se ostvari jedino u proizvodnji jedino koristeći radnu snagu kao faktor proizvodnje, koji stvara vrednost i to kao jedini stvaralac nove vrednosti.

Proizvođač kupujući sredstva za proizvodnju i radnu snagu, platio je vrednost oba ta faktora proizvodnje, njemu sada pripada upotrebna vrednost tih roba. Budući da njemu pripada upotrebna vrednost sredstava za proizvodnju i radne snage, on radnu snagu koristi u procesu ne samo u okviru onog broja časova (20 časova) koji su potrebni za reprodukciju radne snage, već čitave radne

nedelje od 40 časova, dakle, preko granice radnog vremena, koje je potrebno za reprodukciju vrednosti radne snage. Nastavljajući da koristi radnu snagu preko granice vrednosti radne snage, proizvođač stvara višak rada, a da pri tom procesu ne mora da plaća radnicima. Stvaranjem viška rada radna snaga nastavlja da dodaje novi rad stvarajući novu vrednost, tj. višak vrednosti. Proizvođač plaća samo sredstva za proizvodnju i vrednost radne snage, višak vrednosti pritiče mu kao čista dobit, ne košta ga ništa, a radnika košta ulaganje rada.

Za proces stvaranja vrednosti možemo koristiti sledeći primer i pretpostavku:

Ako početni kapital iznosi 500.000 dinara, pretpostavimo da se u sredstvu za proizvodnju uloži 350.000 dinara, a za radnu snagu 150.000 dinara. Dalje pretpostavimo da proizvođač sav kapital iskoristi u toku jedne radne nedelje od 40 časova i da se vrednost radne snage reprodukuje u prvih 20 časova rada, što iznosi 150.000 dinara. Za naredna 20 časa radna snaga stvori još toliko viška vrednosti, što iznosi još 150.000 dinara. Sada je ukupna vrednost proizvodnje sledeća:

350.000 (Sredstva za Proizvodnju) + 150.000 (Radna Snaga) + 150.000 (Višak Vrednosti) = 650.000 dinara

Iz ove pretpostavke dobijamo da je proizvođač u proces proizvodnje uložio količinu od 500.000 dinara, a izvukao 650.000, što iznosi razliku od 150.000 dinara između njegovih troškova u proizvodnji i vrednosti ostvarene od proizvodnje. Ta razlika jeste višak vrednosti i sada se može zaista videti odakle nastaje razlika između početne i završne sume novca.

Iz ovog primera vidimo da iako se nabavljaju sredstva za proizvodnju i radna snaga po vrednosti, ipak se dobija višak vrednosti. U tome se čak još ne narušavaju zakoni ekvivalentne robne razmene (pre svega zakon vrednosti), a razlika ili dobit nastaje što radna snaga stvara više vrednosti nego što je vrednost dobara koja ulaze u njenu reprodukciju i određuju njenu vrednost. To stvaranje viška vrednosti odvija se u procesu proizvodnje, posle nabavke sredstava za proizvodnju i radne snage.

Iz toga možemo zaključiti da jedinstvo procesa rada i procesa stvaranja vrednosti, tj. proces proizvodnje predstavlja samo proces proizvodnje roba (Aleixo et al., 2018). Ali kao jedinstvo procesa rada i procesa stvaranja vrednosti, taj proces je proizvođački proces proizvodnje, odnosno, način robne proizvodnje.

Metode povećanja vrednosti

Stvaranje viška vrednosti je nemoguće, tj. nemoguće je pretvoriti neku sumu novca u kapital osim ukoliko ta suma ne bude uložena u proces proizvodnje u kome radna snaga funkcioniše kao specifična roba, kao stvaralac vrednosti, prema tome i kao jedini stvaralac viška vrednosti.

Sada treba da vidimo kako se može i kojim metodama povećavati proizvodnja viška vrednosti. Prema primenjenim metodama za povećavanje mase viška vrednosti, možemo reći da postoje tri vrste viška vrednosti(Marks, 1971):

- apsolutni višak vrednosti,
- relativni višak vrednosti,
- ekstra višak vrednosti.

Apsolutni višak vrednosti

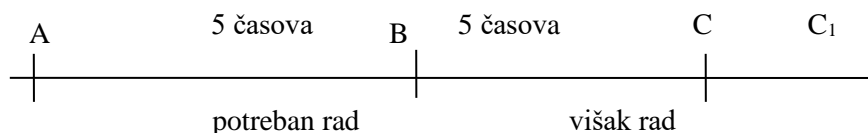
Proizvodnja viška vrednosti postaje osnovni cilj proizvođačeve robne proizvodnje. Glavno pitanje je kako može taj višak da se uvećava. Težnja za prisvajanjem što većeg viška vrednosti nije samo subjektivna želja proizvođača, već i objektivni uslovi načina proizvodnje koji stalno prisiljavaju proizvođača na uvećavanje mase viška vrednosti.

Ako pretpostavimo da je veličina potrebnog rada data za vreme tog rada, onda svako produžavanje radnog dana preko granica tog potrebnog rada se jedino može videti u želji da se stvori višak vrednosti koji se naziva apsolutnim viškom vrednosti. Apsolutni višak kada radnik mora da radi i proizvodi preko onoga što predstavlja ekvivalent vrednosti radne snage. Produžavanje radnog dana preko potrebnog rada za ostvarenjem normalnog profita, ili što je isto preko vrednosti radne snage, predstavlja određen metod povećavanja viška vrednosti, ako je vrednost radne snage data veličina. Kod toga se više razlikuje taj specifični metod povećavanja viška vrednosti, nego što bismo razlikovali posebnu vrstu viška vrednosti.

Proizvođačev glavni cilj jeste povećanje proizvodnje kako bi se ostvario apsolutni višak vrednosti odnosno eksploatacija radne snage zasnovana na produžavanju radnog dana preko granica potrebnog rada.

U istorijskom periodu od 14. do 18. veka radna snaga se iskorišćavala tako što se njihov radni dan maksimalno produžavao kako bi proizvođači dobili što veći višak vrednosti. U ovom periodu država je podržavala ovo nasilno produžavanje rada, ali od 19. veka se bori kako bi se njihovo radno vreme skratilo.

Kao što je istaknuto u primeru 1. radni dan se deli na dva: na vreme koje je potrebno za reprodukciju radne snage i višak radnog vremena koje se koristi za stvaranje viška vrednosti, inače svaki najmanji delić od početka do kraja radnog dana može se podeliti na potrebno radno vreme i na višak radnog vremena. Iz ovog razloga, otpadaju svi oni argumenti koji su upotrebljeni za ukidanje eksploatacije ukoliko dolazi do skraćivanja radnog dana, jer se navodno višak vrednosti proizvodi samo u poslednjim časovima rada. Radni dan se analitički može podeliti na dva dela (Marković, Krstić & Rađenović, 2020).:

U ovom primeru možemo da pretpostavimo da je veličina potrebnog rada dužina AB data, što znači da je onda dužina BC veličina viška rada, odnosno apsolutni višak vrednosti. Taj apsolutni višak vrednosti tada se može još povećati produžavanjem radnog dana, recimo još 3 časa, tako veličina viška rada predstavlja se dužinom BC₁, a dužina radnog od pretvara od AC na AC₁. Povećavanje viška vrednosti produžavanjem radnog dana nailazi na izvesne prirodne i moralne granice.

Prirodna granica određena je brojem časova koje radnik može da radi u danu, mada razume se radnik ne može raditi ni puna 24 časa, prosečno uzevši, jer mu je potreban izvestan broj časova za obnavljanje njegove radne snage.

Moralne granice određene su stepenom opšteg razvitka pojedinih zemalja, borbom i organizovanošću radničke klase. Danas je radni dan u skoro svim zemljama ograničen zakonima, pa je mogućnost korišćenja kao metod povećavanja viška vrednosti onemogućena.

Međutim, stvaranje apsolutnog viška vrednosti može se ostvariti i kod utvrđene dužine radnog dana određene bilo prirodnim, ili moralnim granicama. Takva mogućnost nastaje na dva načina (Thornes, 2008):

- povećavanjem stepena trošenja radne snage ili
- povećavanjem intenzivnosti rada.

Povećavanje intenzivnosti rada u datoj dužini radnog dana povećava masu novostvorene vrednosti, jer se povećava brzina ljudskog rada u jedinici vremena, a time i mase viška vrednosti (Wisecup, et al., 2017).

Implicitno je da je povećanje intezivnosti rada u okviru radnog dana isto što i produženje samog radnog dana, što znači da povećanje intezivnosti rada od

10% na radnom danu od 10 časova isto što i produženje samog radnog dana sa 10 na 11 časova. Povećanjem intenzivnosti rada utiče na promenu vrednosti radne snage i vrednost radne snage raste ali obično ne u istoj proporciji u kojoj raste višak vrednosti. Povećano trošenje radne snage traži nešto više dobara za reprodukciju radne snage, ali ipak najčešće nije jednako porastu viška vrednosti. U većini slučajeva stepen porasta intenzivnosti je veći od porasta vrednosti radne snage, te zato srazmerno brže raste višak vrednosti.

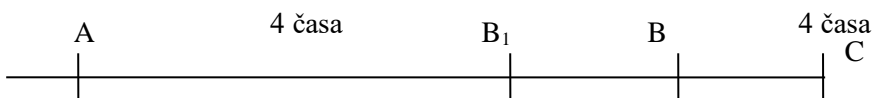
Rast intenzivnosti, kao i produžavanje radnog dana, ima svoje granice. Psihičke i fizičke mogućnosti radnika imaju granice preko kojih se ne može intenzitet rada dalje povećavati, mada ga kapitalisti uvek nastoje različitim metodama iskoristiti i povećati do maksimuma ljudskih mogućnosti.

Relativni višak vrednosti

Pri analizi proizvodnje apsolutnog viška vrednosti polazilo se od pretpostavke da je stepen produktivnosti konstantan, ali promena u produktivnosti ima i do njih dolazi kada nastanu promene u tehničkoj i tehnološkoj osnovici proizvodnje. Ukoliko dolazi do porasta produktivnosti rada, onda vrednost pojedinačnih roba opada, pa i vrednost radne snage kao jedne od specifičnih roba.

Međutim, da bi vrednost radne snage opala mora doći do rasta produktivnosti rada u onim granama koje proizvode sredstva za život radnika ili u onim granama koje u bilo kojoj fazi proizvodnje daju proizvode koji služe reprodukciji vrednosti radne snage (npr. proizvodnje sredstava za proizvodnju, koja služe proizvodnji sredstava za potrošnju radničke klase). Tek takva promena produktivnosti utiče na vrednost radne snage. Na izvesnom stepenu kapitalističkog razvitka dolazi do formiranja normalnog radnog dana ustaljene dužine, dakle, kao neke određene veličine. Tada povećanje viška vrednosti ne može više ići preko produžavanja radnog dana, niti može, ako je povećanje intenzivnosti rada dostiglo svoje krajnje granice, doći do daljeg povećavanja viška vrednosti.

Jedini način da se dalje uveća višak vrednosti jeste da se skрати potrebno radno vreme. Do skraćivanja potrebnog radnog vremena može doći preko porasta produktivnosti rada i to u onim granama koje smo već pomenuli. Očiglednije se to može pokazati na jednom crtežu:

$AB = \text{potreban rad}$

$BC = \text{višak rada}$

Ukoliko se poveća produktivnost rada, smanjuje se vrednost radne snage (veličina potrebnog rada) i raste višak vrednosti u relaciji prema vrednosti radne snage, a takav višak naziva se relativnim viškom vrednosti. Tada je:

$AB_1 = \text{potreban rad}$

$B_1C = \text{višak rada}$

Iz ovog crteža vidimo da dolazi do pomeranja tačke B prema B₁ ili povećavanja veličine viška rada što znači da ako je radni dan dužine od 8 časova, onda možemo da pretpostavimo da se višak vrednosti produžio za jedan čas tj. pomerio sa B na B₁ ili porastao na račun potrebnog rada. Ako je pre toga podela radnog dana bila: 4 časa potrebnog rada i četiri časa viška rada, pa višak poraste za jedan čas, a potreban rad se smanji za jedan čas onda je takva promena pretvaranje potrebnog rada u višak rada. U našem primeru porast relativnog viška vrednosti iznosi 25%.

Veličina potrebnog radnog vremena se može skratiti ne samo ako dođe do porasta produktivnosti i samim tima padne vrednost radne snage, već i kad proizvođač plaća radnu snagu manjom cenom nego što je vrednost njihove radne snage. Do ovakog događaja može doći u pojedinim situacijama kada je ponuda radne snage veća od njene tražnje. Marks to naziva »uzurpatorskim zakidanjem u oblasti potrebnog rada«, mada ga nije uzeo u obzir prilikom analize stvaranja relativnog viška vrednosti, nego je pretpostavio da se sve robe kupuju i prodaju po vrednosti. Prema tome, i radna snaga se prodaje i kupuje po vrednosti.

Na bazi takve pretpostavke, potrebno radno vreme za proizvodnju ili reprodukovanje vrednosti radne snage, ne može se smanjivati preko obaranja najamnine ispod vrednosti radne snage (Dagiliute et al., 2018). Kako onda može da se skrata potrebno radno vreme, a da količina ili masa životnih namirnica koje ulaze u potrošnju radne snage ostane ista? Kod robne proizvodnje može radno vreme koje je potrebno biti promenljive veličine, a da se masa sredstava koja ulaze u reprodukciju radne snage ne menja, ali da bi se to ostvarilo mora se izmeniti vrednost tih sredstava, što znači da mora doći do izmena u proizvodnoj snazi rada ili produktivnosti rada u onim granama koje proizvode sredstva za potrošnju radne snage. Povećanje produktivnosti rada se

odvija kada se unapređuje i usavršava organizacija rada(Ignjatijević, i dr., 2020; Obrenović, 2021).

Želja poslodavca za prisvajanjem što većeg relativnog viška ih tera da što više uvećavaju produktivnost rada(Anderton, 2009). Ugrađeni mehanizmi, unutrašnja logika i zakoni konkurencije teraju pojedine poslodavce da povećaju produktivnosti rada, kako bi se održali u konkurentskoj borbi.

Pretpostavka:

Ako je radniku za život potrebno 100 dinara na dan, u radnom danu u dužini od 8 časova proizvede tu vrednost od 100 dinara za 4 časa rada. Ukoliko se poveća produktivnost rada u kojima proizvode sredstva potrošnje za radnike, onda se vrednost te robe smanji na 75 dinara. U tom slučaju radnik bi morao da umesto ranije reprodukcije vrednosti za 4 časa to moći da uradi za 3 i da razmenom dobije istu količinu materijalnih dobara koji ulaze u njegov krug proizvodnje.

Iz ovog primera možemo zaključiti da je višak vrednosti funkcija potrebnog rada. Ukoliko se smanji potrebno radno vreme u normalnoj dužini radnog dana, raste višak vrednosti, i obratno, ukoliko bi poraslo potrebno radno vreme smanjio bi se višak vrednosti. Da bi se to desilo mora se povećati proizvodna snaga rada. Povećana proizvodna snaga rada smanjuje vrednost radne snage, a smanjivanjem vrednosti radne snage, skraćuje se potrebno radno vreme za njenu reprodukciju.

Povećavanje produktivnosti rada nema neposredno za cilj skraćivanje dužine radnog dana, nego samo skraćivanje onog dela radnog dana u kojem radnik reprodukuje vrednost svoje radne snage(Perrault & Clark, 2017; Jarchow et al., 2018). Proizvodnja relativnog viška vrednosti ima za pretpostavku jedan specifičan način proizvodnje zasnovane na najamnom radu kojoj mora da prethodi promena u metodu organizacije proizvodnje ili različita unapređenja u sredstvima za proizvodnju.

Marks je u 1. tomu Kapitala izlažući o proizvodnji relativnog viška vrednosti, izložio čitav istorijat razvitka kapitalističkog načina proizvodnje, od prvih oblika proste kooperacije unajmljenih radnika, razvoja manufakturne podele rada, pa preko industrijske revolucije, koja uvodi mašinsku proizvodnju, fabrički sistem i krupnu industriju(Godfrey & Feng, 2017).

Ekstra višak vrednosti

Stvaranje viška vrednosti i njegovo prisvajanje predstavlja osnovni cilj i glavnu svrhu vlasnika kapitala, pa prema tome i osnovni pokretač čitave

proizvodnje. Osnovni motiv i preokupacija poslodavaca je stvaranje što većeg viška vrednosti (Leal Filho, et al., 2017). Drugim rečima pojedini kapitalisti nastoje da u konkurenciji prema drugima prisvoje što je moguće veći višak vrednosti, da prisvoje ekstra višak vrednosti. Očekivana veličina viška vrednosti je osnovni kriterijum kojim se rukovode poslodavci u donošenju ekonomskih odluka, organizovanju i ulaganju kapitala.

Već smo istakli da unutrašnji zakoni robne privrede teraju poslodavce na stalno povećavanje produktivnosti rada koje dovodi do pojeftinjenja robe. Onaj proizvođač koji u odnosu na druge proizvođače u proizvodnji iste vrste robe uspe da snizi troškove proizvodnje dobija ekstra višak vrednosti (Vujko i dr., 2021). Kako se stvara ekstra višak vrednosti videćemo na sledećem primeru:

Uzmimo da je vrednost nekog proizvoda ili robe izražena sa 8 časova rada kao društveno potrebnim radnim vremenom neophodnim za njenu proizvodnju. Neka od toga 4 časa predstavlja prenetu vrednost ili konstantni kapital, a 4 časa novostvorenu vrednost. Pretpostavimo da najamni radnik stvori za 1 čas nove vrednosti u iznosu od 2 dinara, a najamnina na sat neka iznosi 1 dinar. Vrednost novog proizvoda iznosiće 16 dinara, $V_r = (8c + 4v + 4m) = 16$, gde preneti vrednost iznosi 8 dinara, a takođe i novododata vrednost 8 dinara.

c =konstantni kapital, v =varijabilni kapital, m =višak vrednosti

Ukoliko pojedinom proizvođaču u proizvodnji te robe uspe zbog povećane produktivnosti da proizvede tu istu robu za 7 časova, gde se vrednost sredstava za proizvodnju ne menja i dalje iznosi 4 časa ili 8 dinara, a novostvorena vrednost 3 časa (1 čas = 2 dinara) ili 6 dinara. Individualna vrednost ove robe biće niža od društvene vrednosti, dakle ispod njene društvene vrednosti. Znači da pojedini proizvođači uspevaju da proizvedu robu koja staje manje radnog vremena nego što proizvodi većina ostalih proizvođača.

U našem primeru individualna vrednost je 14 dinara, a društvena vrednost je 16 dinara. Društvena vrednost robe je stvarna vrednost, jer vrednost u pravom smislu u robnoj proizvodnji ne određuje se vremenom koliko ga potroši pojedini proizvođač, već društveno prosečnim vremenom potrebnim za proizvodnju date robe.

Ako je u ovom primeru individualna vrednost $(8c + 3v + 3m)$, razlika između individualne i društvene vrednosti je 2 dinara. Ta dva dinara predstavljaju ekstra višak vrednosti ako se roba prodaje po njenoj društvenoj vrednosti.

Međutim, proizvođač u želji da konkuriše drugim proizvođačima iste robe, može odlučiti da svoju robu prodaje ispod društvene vrednosti, ali iznad njene individualne vrednosti. Uzmimo da je prodaje po 15 dinara, što je jedan dinar ispod njene društvene vrednosti, ali ipak jedan dinar iznad njene individualne vrednosti. Opet ostvaruje jedan dinar ekstra viška vrednosti (njegova individualna vrednost je 14 dinara), pored prosečnog viška vrednosti koji se ostvaruje u toj proizvodnji.

Ekstra višak vrednosti i mogućnost njegovog prisvajanja stvara interes kod proizvođača da obavljaju izmene u proizvodnji, uvode novu tehniku i tehnologiju, poboljšavaju organizaciju rada. Ekstra višak vrednosti predstavlja snažan pokretač stalnog povećanja produktivnosti rada.

Informatička revolucija u industriji započinje uvođenjem računara u proces proizvodnje, što je dovelo do povećanja produktivnosti rada za nekoliko desetina puta. Informatička revolucija bitno menja ekonomsku strukturu pojedinih zemalja, odnose između pojedinih grana proizvodnje, razvija se elektronska industrija pored kvartarnog sektora privrede, zanatstvo opada, stanovništvo se seli iz sela u grad. Uticaj informatičke revolucije odražava se prvenstveno u obimu širenja visoko obrazovane radničke klase koja sve više zavisi od kapitala.

Mogućnost prisvajanja ekstra viška vrednosti ubrzavala je procese informatičke revolucije, mada ekstra višak vrednosti ne može trajno da se prisvaja, jer nije pozicija onoga koga prisvaja trajne monopolske prirode. Naime, čim većina proizvođača robe dostigne stepen produktivnosti koji je nekom omogućio da prisvaja ekstra višak vrednosti, taj ekstra višak nestaje, a ujedno to predstavlja povećani društveni stepen produktivnosti rada.

Prema tome, možemo reći da je ekstra višak vrednosti jedna vrsta relativnog viška vrednosti, jer ekstra višak vrednosti nastaje individualnim povećanjem produktivnosti rada, pa ukoliko, bilo to individualno povećanje produktivnosti rada, ili opšte povećanje produktivnosti rada, obuhvata one grane proizvodnje koje proizvode sredstva za potrošnju radničke klase — tada se smanjuje vrednost nadne snage, a konsekvntno tome povećava relativni višak vrednosti.

Zaključak

Višak vrednosti kao i kapital nastaje na izvesnom stepenu razvitka proizvodnih snaga u određenim društvenim odnosima. Možemo zaključiti da je za razumevanje kategorije viška vrednosti važno razumeti da on predstavlja opredmećeni višak rada. Prema tome, višak vrednosti nije ništa drugo nego specifičan oblik stvaranja i ulaganja viška rada od strane radnika.

U savremenom načinu proizvodnje gde se uz pomoć rada sredstvima za rad vrši opredmećenje predmeta rada, višak rada kao ekonomska pojava nastaje nakon zadovoljenja potrebnog rada za stvaranjem ekvivalentne vrednosti. Oduzimanje viška rada od onih koji ga stvaraju naziva se eksploatacija, a to se pojavljuje sa pojavom privatne svojine i nastankom klasnih društava. Razvojem robne proizvodnje, višak proizvoda se prodaje na tržištu i poprima oblik vrednosti, tačnije, pretvara se u višak vrednosti. Ovako posmatran višak vrednosti prisvajaju poslodavci, a oni koji ga stvaraju ne dobijaju ekvivalentnu nadoknadu.

Povećanje viška vrednosti nastaje ako se izmeni odnos između potrebnog radnog vremena i viška radnog vremena. Taj odnos može se izmeniti, bilo produženjem radnog dana, povećavanjem intenzivnosti rada, a kada se u tom pogledu iscrpe mogućnosti, kapital se sve više orijentiše na povećavanje produktivnosti rada. Zato kapitalizam i kapital u odnosu na ranije društveno-ekonomske formacije predstavlja progresivniji društveni sistem. Neprestalnom težnjom da se dobije što veći višak rada, poslodavci preduzimaju akcije u cilju usavršavanja sredstava za proizvodnju, fabričkih postrojenja i opreme, unapređuju organizaciju rada i time podižu opšti stepen društvene produktivnosti ili proizvodne moći društva. U tome je sadržana progresivna uloga kapitala i njegova civilizacijska misija, jer iznuđavajući višak vrednosti utiče na razvitak proizvodnih snaga i društvenih odnosa koji dolaze u sukob.

Razvijajući proizvodne snage društva i krupnu industriju, kapitalizam mimo volje njegovih glavnih predstavnika (kapitalista) stvara neophodne preduslove za ukidanje eksploatacije i nastajanje novog društva, koji se u savremenim državama uspostavlja nakon ispunjenja osnovnog uslova u vidu razvoja društvene svesti.

Međutim, višak vrednosti u kapitalizmu ima svoje specifičnosti za razliku od viška rada uopšte (rad za drugoga, a ne za sebe). Kao stvaraoca viška vrednosti nailazimo na radnu snagu kao robu, koja se lišena sredstava za proizvodnju nalazi u vidu najamnog rada. Prema tome, ključ za razumevanje kako se novac može pretvoriti u kapital, odnosno proizvodni proces stvaranja vrednosti, nalazi se u kupovini i prodaji radne snage kao robe.

Tek u određenim društveno-ekonomskim uslovima radna snaga postaje roba, ona stvara višak proizvoda, a taj višak proizvoda postaje višak vrednosti. Dakle, samo u uslovima gde su sredstva za proizvodnju odvojena od neposrednih proizvođača i vlasništvo određene klase u društvu, novac se može pretvoriti u kapital, odnosno može se oploditi.

Možemo zaključiti da se u globalnoj ekonomiji kada se tržište nalazi kao produkt mikrotržišta, ponuda i tražnja na globalnom nivou sreću na višem stupnju nego što je to slučaj kod mikro tržišta, čime se njihova uloga u kreiranju vrednosti drastično smanjuje.

U tom kontekstu se nameće činjenica da rad istinski stvara vrednost, odnosno da je stvaranje vrednosti na tržištu stavljeno u drugi plan. Tržišni sistem privređivanja i stvaranja vrednosti moguć je jenino na mikro tržištu gde je elastičnost ponude i tražnje moguće uspostaviti u određenom nivou, Na makro nivou globalno tržište usporava sistem zakona vrednosti kao osnovnog zakona i nameće potrebu da se vrednost valorizuje kroz uloženi rad.

Prema tome, i ako se ugovor između poslodavca i radnika zasniva na pravnoj jednakosti, njihova ekonomska pozicija je različita, radnik zavisi od kapitala i njegove težnje za uvećavanjem preko procesa stvaranja viška vrednosti. Upravo zato, jezgro Marksovog ekonomskog učenja i analize ekonomije kapitalizma nalazi se u njegovoj teoriji viška vrednosti iz koje se mogu lakše razumeti svi pojavnici oblici viška vrednosti u kapitalizmu (profit, renta, kamata, preduzimačka dobit itd.). Na kraju svi izvori dohodaka poslodavaca ne mogu biti rezultat odnosa ponude i tražnje koji se sučeljavaju na tržištu, već jedino proizvod rada, što uzrokuje potrebu da se postojeći sistem kapitalističke proizvodnje usmeri ka nekom novom načinu proizvodnje.

Literatura

1. Aleixo, A.M., Leal, S., Azeiteiro, U.M. (2018). Conceptualization of sustainable higher education institutions, roles, barriers, and challenges for sustainability: an exploratory study in Portugal. *J. Clean. Prod.* 172, 1664–1673.
2. Anderton, A. (2009). *Economics*, Edinburgh Gate, Harlow, Essex, United Kingdom,
3. Dagiliute, R., Liobikiene, G., Minelgaite, A. (2018). Sustainability at universities: students' perceptions from green and non-green universities. *J. Clean. Prod.* 181, 473–482
4. Dragišić, D. i dr. (2001). *Politička ekonomija*, Ekonomski fakultet, Beograd,
5. Godfrey, D.M., Feng, P. (2017). Communicating sustainability: student perceptions of a behavior change campaign. *Int. J. Sustain. High Educ.* 18 (1), 2–22.
6. Ignjatijević, S., Aničić, A., Vapa-Tankosić, J., & Belokapić-Čavkunović, J. (2020). Utvrđivanje ekonomskih relacija privrednog rasta i zaštite životne sredine. *Oditor*, 6(1), 38-48.

7. Jarchow, M.E., Formisano, P., Nordyke, S., Sayre, M. (2018). Measuring longitudinal student performance on student learning outcomes in sustainability education. *Int. J. Sustain. High Educ.* 19 (3), 547–565
8. Leal Filho, W., Wu, Y.C.J., Brandli, L.L., Avila, L.V., Azeiteiro, U.M., Caeiro, S., Madruga, L.R.D.R.G. (2017). Identifying and overcoming obstacles to the implementation of sustainable development at universities. *J. Integr. Environ. Sci.* 14 (1), 93–108
9. Marks, K. (1971). *Kapital 1-3.*, Beogradski izdavačko- grafički zavod, Beograd, 1971.
10. Moelyaningrum, A.D., Ningrum, P.T.R. (2017). Are Your campus eco? A Students' perception About environmental education in Jember, Indonesia. *Pancaran Pendidikan FKIP Universitas Jember* 6 (No.3), 63–76
11. Marković, M., Krstić, B., & Rađenović, T. (2020). Cirkularna ekonomija i održivi razvoj. *Economics of Sustainable Development*, 4(1), 1-9.
12. Milošević, D., Popović, J., Avakumović, J., & Kvrđić, G. (2020). The impact of the equity capital and trade credit financial sources on the company's performances sustainability. *Ekonomika poljoprivrede*, 67(3), 735-746.
13. Obrenović, S. (2021). Perspektive konkurentnosti tečnog prirodnog gasa - osvrt na tržište Evropske unije. *Oditor*, 7(1), 131-163.
14. Perrault, E.K., Clark, S.K. (2017). Sustainability in the university student's Mind: are university endorsements, financial support, and programs making a difference? *J. Geosci. Educ.* 65 (2), 194–202
15. Parnicki P.P. & Marić, D. (2020). Forenzička revizija – instrument konsolidacije poslovnog galimatijasa u funkciji zaštite interesa kupaca. *Kultura polisa*, 17(41), 591-608.
16. Petković, T. (2004). *Makroekonomske politike, Etiketa*, Beograd,
17. Popović, A. (2020). Implikacije Četvrte industrijske revolucije na održivi razvoj. *Economics of Sustainable Development*, 4(1), 45-60.
18. Ristić, K., Marjanović, N., Miličković, M., & Kadić, Z. (2020). Analiza održivosti, dometi i ograničenja ekonomske politike Evropske unije. *Oditor*, 6(3), 137-145.
19. Savelyeva, T., Douglas, W. (2017). Global consciousness and pillars of sustainable development: a study on self-perceptions of the first-year university students. *Int. J. Sustain. High Educ.* 18 (2), 218–241
20. Stojanović, C., Stanojević, P. (2017). *Ciljevi organizacionog sistema i IMS-a, Akcionarstvo*, Vol. 23, br. 1, 5-18.
21. Thornes, N. (2008). *AQA Economics*, Cheltenham University, Delta Place, United Kingdom,
22. Vujko, A., Zečević-Stanojević, O., Zečević, L., Nedeljković, D., & Zečević, M. (2021). Rural residents' perceptions on economic impacts of

- cultural and promotional aspects of tourism. *Ekonomika poljoprivrede*, 68(1), 155-172.
23. Vukša, S. (2017). Revizija ugovora u javnom sektoru. *Akcionarstvo*, 23(1), 31-46.
24. Wisecup, A.K., Grady, D., Roth, R.A., Stephens, J. (2017). A comparative study of the efficacy of intervention strategies on student electricity use in campus residence halls. *Int. J. Sustain. High Educ.* 18 (4), 503–519.

QUANTITATIVE ANALYSIS OF THE ROLE OF PRODUCTION IN VALUE CREATION

Bogdan Ilić³, Svetlana Tasić⁴

Abstract

The appropriation of surplus products during the development of economic relations takes various forms, but basically it represents the exploitation of someone else's labor, whether that surplus labor is appropriated through kuluks (labor), in finished products (in kind) or at a later stage of society's development in money. Hence the different names for the forms of alienation of surplus labor, such as: labor rent, natural rent and cash rent.

Countries in transition, as well as those underdeveloped countries, are characterized by the collapse of large-scale commodity production and follow the development of crafts and small-scale commodity production, as well as the initial accumulation of capital, where social property becomes private.

Keywords: production, value, rent.

Datum dolaska (Date received): 02.02.2021.

Datum prihvatanja (Date accepted): 31.05.2021.

---

³ Faculty of Economics, University of Belgrade, Kamenička 6, 11000 Belgrade, R. Serbia e-mail: profdrbogdanilic@gmail.com

⁴ Faculty of Management, Sremski Karlovci, Njegoševa 1a, 21205 Sremski Karlovci, R. Serbia, e-mail: svetlana.tasic@lsc.edu.rs